

Jeles kövek, regélő helyek a Mátrában

Baráz Csaba – Kiss Gábor

BEVEZETÉS

A *jeles kövek, regélő helyek* olyan sziklaalakzatok, egyéb földtani, felszínalaktani és víztani képződmények, földrajzi helyek, melyekhez valamilyen szakralizáló hagyomány (helyi monda, eredetmonda) fűződik, illetve amelyeket az ember hitbéli, vallási ihletettségből fakadóan átalakított, megfáragott, amelyek magukon viselik az ember – nem profán célú – formaalakító tevékenységének nyomait (BARÁZ CS. – KISS G. 2007). Jeles: jellel ellátott, megjelölt; átvitt értelemben: különleges, kiemelkedő, egyedi. Tehát azokat a szakrális (szentséggel bíró, szentséges, isteni eredetű), kultikus (hitelthez, vallásgyakorláshoz tartozó), illetve mágikus (bűvös, varázsos, varázslatos, esetenként ördögös, boszorkányos) felszínformákat, sziklaképződményeket, archaikus köépitményeket, kőmélyítményeket (sziklahelyiség, pince, fülke) soroljuk ide, amelyek – a hagyomány tanúsága szerint – a közönséges, hétköznapi, világi fölötti létszint üzenetét (hatását) közvetítik. Egy-egy természeti képződményhez, tájelemhez fűződő hagyomány, monda – például a kővé változás motívuma – többet jelent a forma keltette képzetnél, keletkezésük mélyebb okokra vezethető vissza: ennek a rejtettebb hatásnak a megnyilvánulása az ún. *genius loci*, azaz a *hely szelleme*. A néphagyományban – vagy az irodalomban – megjelenő jeles földrajzi helyek, az eredetmondával bíró földtani képződmények, felszínformák és a bizonyos szertartásokra, kultikus gyakorlatra, egyfajta szentségre utaló helynevek tulajdonképpen a szakrális táji dimenziót (metageográfia) tárják fel (BARÁZ CS. 2002/a).

A jeles kövek, regélő helyek tágabban értelmezett fogalma a szakrális szinten túl kiterjed a profán – a hétköznapi élettel, gazdasági tevékenységgel, tudományos kutatással kapcsolatos – tájelemekre, helyi hagyományokra is, hiszen ezek a földrajzi helyek is részét képezhetik kulturális örökségünknek.

KUTATÁSTÖRTÉNET

A Mátra hegység bővelkedik jeles kövekben, regélő helyekben, melyek felkutatását, összegyűjtését BARTALOS GY., PÁSZTOR J. és VARGHA T. kezdte meg a 19. és 20. század fordulóján.

A Mátra régészeti-történeti, szakrális földrajzi indíttatású terepi kutatásának úttörője, kiemelkedő alakja BARTALOS GY. tudós pap, a 19. század végének, 20. század elejének neves egri régész-történész volt. A Mátra és a Bükk (tágabb értelemben a Dél-Felföld, Mátraerdő) várainak kutatója leginkább a „*védelmi vonalak*”, a „*gyepük*” nyomait kereste. Egyik közleménye a Magyarországi Kárpát Egyesület Mátra Osztálya 1890. augusztus 15-i közgyűlésén tartott előadása nyomán az *Eger* című lapban „*A hun-avar gátak, csörszárkok és gyűrűvárok vidékünkön*” címmel jelent meg. A hosszanti védelmi vonalakra vonatkozó tanulmányait HAMPEL J. is segítette. Részeredményei alapján megjelent monográfiájában azt a végkövetkeztetést fogalmazza meg, hogy a különböző népek által kiásott sáncárok szakaszokat az avarok építették ki egységes rendszerré (ezek lennének a Karoling-kori forrásokban, annalesekben említett avar hringek), melyek később, az Árpád-korban gyepeként funkcionáltak, és néhány hadi eseménynél fontos szerepet is betöltöttek (BARTALOS GY. 1910/b; BARÁZ CS. 1997).

BARTALOS GY. figyelmét a síkvidéki hosszanti sáncárkok (Csörszárkok), illetve a hegyvidéki „*győrvarak*”, „*gyűrűvarak*”, „*kőrsáncok*”, „*hal-mok*” mellett – melyeket ma földváraknak (sáncváraknak, földhalomváraknak vagy kővár felé hajló átmeneti formáknak: kisváraknak, „történelem nélküli váraknak”) nevez a szakirodalom – nem kerülték el a jobbára természetes földtani képződményeknek bizonyuló hegyvidéki „*ördög-gátak*”, „*kőgarádok*” sem.

Az alföldi hosszanti sáncárkokkal kapcsolatban jegyzi meg: „*Az imént leírt hármas Csörszárkon felül még hatalmas kőgarádok kapcsolódnak a Bükk hegység, Mátra, a nógrádi Tepke, Buják, Hollókő stb. ormáin.*” (BARTALOS GY. 1910/b. 113.) Ezeket könyvében nem tárgyalja, leírásukat azonban megtaláljuk az Egri Híradó 1894-es lapjain, valamint naplóiban (BARTALOS GY. 1894; 1901). Az utóbbiakban a Mátra *védvonalait* is ismerteti.

„*Miben állnak hát voltaképpen ezen kőgarádok?*” – teszi fel a kérdést írásaiban, és választ is ad rá. A garád szavunkat – elfogadva a nyelvészet álláspontját – a szláv nyelvből kölcsönzöttnek tartja. Szerinte a „*győrvarak*”, ördögárkok töltéseit, földhányásait jelezték eredetileg ezzel a szóval. Még BARTALOS idejében a beltelkek sövényeit is garádnak nevezték. Eredetileg a védművekre a gyepe kifejezést alkalmazták, ez változott

garádra, amit később a sánc váltott fel. Országgyepüknek hívták régen a hadászati megerősített határvonalakat – jegyzi meg. A hegyvidéki gyepek vagy „*kőgarádok*” tulajdonképpen „*a természet-alkotta meredek oldalakból*” állnak (az oklevelekben többnyire „*locus a natura munitus*”, azaz természettől megerősített hely kifejezés található), melyeket az ember felhasználta, továbbalakította. BARTALOS többször „*kyklops falaknak*” nevezi a „*roppant köveknek falszerű összerovásából*” létrejött sziklás képződményeket, melyek például a Mátrában, a Börzsönyben vagy a Visegrádi-hegységben vulkáni agglomerátumnak (durvatörmelék piroklasztitnak) bizonyulnak (pl. a Vadálló-kövek). „*Csakugyan a nép Ördög-útjának, Ördög-ülésének, Ördög-tojásoknak nevezte ezen kőrakásokat. Liptóban és Felvidéken... Certovica, Certovi-kamennek hívják ezen kőrakásokat. A cert szóból lett ismét a magyarok csersze vagy csörsz-e...*” (BARTALOS GY. 1901).

BARTALOS egyik végkövetkeztetése – fixa ideája –, hogy az alföldi sáncárcok és a hegyvidéki kőgarádok egy rendszert képeznek, éppen a Mátra gerincén született meg. 1888. október 5-én mászta meg a Mátra-bérc vonulatát, ahol is a Szamár-kő szikláin kezdte felismerni a kőgarádok jelentőségét. Itt természetes sziklaláncolatokban vélte felfedezni a hegyvidéki gyeplíniát, míg a gyöngyössolymosi Kis-hegyen vagy a Nagy-Galyán kőrakások formájában. December 1-jén, a sűrű hóesés elálltával a Nyikom tetejéről nézett szét a hólepel borított tájon: „*Megvan! – kiálték –, megvan a Mátra sáncgyűrűje. És akkor világosan tűnt elém a Mátra látóképe a belső gyűrűkerítéssel, alább a széleken e nagy táborhelyek védelmi győrtelepeivel, és azon túl még a síkon elhúzódó csörszárkok kapcsolódásaival. Úgy örültem, mintha kincset találtam volna és nem éreztem még a szél kíméletlen simogatását sem*” (BARTALOS GY. 1910/I. 124). Ezen élmény hatására merült fel benne az elképzelés, hogy a hegyek sziklavonulatai, várai, barlangjai és a síkvidék sáncárcái összefüggésben lehetnek egymással. Állandóan egy kérdés izgatta, hogy ezek „*vajon milyen vonatkozással csatlakoznak egy közös egység tervrajzába?*” (BARTALOS GY. 1917. 11.)

A BARTALOS által felvázolt „*ősi honvédelmi rendszer*” ma sok esetben kétségeket ébreszt. Az általa megrajzolt kép – bár részleteiben sok hasznos és fontos megállapítást tartalmaz – egészében megkérdőjelezhető. Adatai, részeredményei viszont még akkor is használhatóak, ha elmélete a legújabb kutatások tükrében nem mindenben állja meg helyét.

A XX. század elején gyöngyösi tanárok egy csoportja – PÁSZTOR J., STILLER J., VARGHA T. – folytatta a BARTALOS által megkezdett módszeres várkutatást, és azzal párhuzamosan a természeti képződményekhez fűződő helyi hagyományok, eredetmondák összegyűjtését – főleg a Mátrára korlátozva figyelmüket. PÁSZTOR J. 1911-ben egy

a Gyöngyösi Újságban megjelent 15 részes sorozatban már az egész megye várait, várhelyeit sorra vette. Ez az ismertetés alapját képezte a később megjelent *Heves megye várjai* című könyvének, melyet 1928-ban, 1930-ban és 1933-ban adtak ki Gyöngyösön. De nagyon sok, a Mátra jeles helyeire vonatkozó adatot találunk PÁSZTOR J. 1929-ben megjelent mátrai útikalauzában is (PÁSZTOR J. 1929).

JELES KÖVEK, REGÉLŐ HELYEK A MÁTRÁBAN

VARGHA TIVADAR „Az ősi Mátra regevilága” című írásában így jellemzi a hegyvidéket: „*A gyöngyösi Mátra minden apró és jellegzetesebb helye egy-egy régmúlt idő emlékét őrzi és mindenik névhez egy-egy rege, vagy monda fűződik, többnek pedig hiteles történetét is megállapították már. Így találkozik a rege a történeti valósággal, vagy más szóval: a regék és mondák alapját is megtörtént történeti események képezték ugyan, de mire egy évezred leforgása alatt hozzánk érkeztek, a markáns vonalak elenyésztek, s csak az események szelleme maradt ránk*” (VARGHA T. 1914. 115).

„*Az ördögtornyoktól a patkányos kövekig. Jeles kövek, regélő helyek a Mátraerdő területén*” című tanulmányunkban kísérletet tettünk a jeles kövek, regélő helyek földtudományi szempontú tipizálására (BARÁZ Cs. – KISS G. 2007). A következőkben az itt alkalmazott csoportosítás szerint mutatjuk be a Mátra hegység néhány kiemelkedő jelentőségű jeles követ, regélő helyét.

TERMÉSZETES KÉPZŐDMÉNYEK

HEGYEK, SZIKLAALAKZATOK

A „*hajdani szellemvilág utolsó mentsvárjai*”-nak (HERRMANN A. 1893), a hegyeknek a mondavilága különösen gazdag. A Mátra területéről is számos olyan hegy és sziklaalakzat ismert, amelyhez az ott élők mondákat, meséket kötnek, amelyekhez transzcendentális eredetű hagyományok fűződnek.

Gyakran a sziklák *szakosástól eltérő, bizarr formája* ad okot sajátos képzettségűségekre, bírt tudat alatt különleges erővel. A bizarr sziklaformák „*merevsége és viszonylag változatlansága a legmegkapóbb illúziók okozójává lesz, midőn meglepő hasonlatossággal az élő természet vagy az emberi művészet tárgyait tünteti föl, utánozza*” (HANUSZ I. 1900).

A hegységben több sziklaforma kialakulásában a hagyományok az ördögnek tulajdonítanak szerepet. A mátrakeresztési völgymedencében lévő „*Ördögakás*” egy nyílegyenes, 6–7 méter magas, környezetéből kipreparálódott andezit sziklaképződmény, amely mesterséges építmény benyomását kelti (SZÉKELY A. 1960). A tereplépcsőt a déli

részen már durvatörmelék piroklasztit alkotja – itt lealacsonyodott, ezért természetellenesen befelé lejt. A parádi Ilona-völgy egyik mellékvölgyében a telérszerűen kipreparálódott andezit sziklagerincek elnevezése *Ördög-gátak*. A pásztói (hasznosi) határban *Ördög-kő* (a hegyoldalban mélyülő völgy neve *Ördög-árok*) nevű sziklával találkozunk.

Az „emberkövek” klasszikus előfordulása a *síroki Barát- és Apáca-sziklák* (más elnevezéssel Bálvány-kövek). (1. kép) A Vár-hegy keleti nyúlványán emelkedő három bizarr formájú kőtorony 5–6 méterrel magasodik a hegygerinc fölé. A teljesen vagy részben összesült miocén kori horzsa-köves dácittufából az évmilliók során a külső erők, elsősorban a víz, a szél hatására preparálódtak ki a merész sziklakúpok. Létrejöttükben jelentős szerepe volt az eredeti összesülésnek, hiszen az erózióknak ellenálló, erősebben összesült kőzetszintekből alakultak ki a tufatömbök. Kialakulásukhoz szép eredetmondákat költött a helyi lakosság. Népi elnevezésük „*Török ember, törökasszony és szolgáló*”, illetve „*Pap, barát és apáca*”, de hívják őket „*kőembereknek*” és „*Bálvány-kövek*”-nek is – a hozzájuk fűződő népregét, a Darnó király Tarna leánya és az udvarló Bodony vitéz tragédiáját elbeszélő mondát KANDRA K. (1901) dolgozta fel. A máshol is felbukkanó történet Sirok nevének népi etimológiáját is tartalmazza. A mese szerint az öreg Darnó tündérkirály igen búbanat volt, mióta feleségét, Ildikót Attila hun király csalfa módon elrabolta. Egyetlen öröme maradt, csodaszép leánya, Tarna – őrizte is, mint a szemefényét. Történt egyszer, hogy Tarna beleszeretett a Mátra urának hetedik gyermekébe, Bodony vitézbe. A párt álmodozásaikból az iszonyú haraggal közeledő öreg tündérkirály riasztotta fel, aki szó nélkül keresztüllötte bűvös nyilával a két szerető szívet, mire azonnal kővé változtak. „*Tarna és Bodony szomorú sorsa után a tündérek a vidékről elköltöztek, csupán az öreg Darnó maradt ott keseregni atyái szívének vesztésén. Néha mint síró visszhang nyögi holdvilágos, csendes éjszakákon, néha meg mint az örült ordítja a viharral versenyt: sírok, sírok*” (PÁSZTOR J. 1929). A sziklákhöz földtudományi szempontból egy további érdekesség is

kötődik. Az 1980-as évek közepén készült fényképfelvételeken a nyugati sziklatömbön még egy „fej” látható, amely azonban az évtized végén készült fotókról már hiányzik. A kőgomba sérülését minden bizonnyal a Sirok környékén több helyen és többször is észlelt 1986–1987-es földrengéssorozat okozta (BARÁZ Cs. 2000).

Az „emberkövek” kevésbé ismert előfordulása a *tari Aba-kő*, amelyhez Aba Sámuel emlékét őrző hagyomány fűződik. Eredetmonda kapcsolódik az alatta fakadó cseviceforrásokhoz is (*részletesen l. később*).

A *gyöngyössolyosi Bába-kő* sziklacsoportja 3–4 m magasra emelkedik a dél felé enyhén lejtő hegyláb térszínből. (2. kép) Kőzetanyaga kovával átítatott riolit, amely a miocén kori vulkanizmus lezáró szakaszában keletkezett, mintegy 16–15 millió évvel ezelőtt. A sziklák nagy keménységük, erózióval szembeni ellenálló képességük következtében preparálódtak ki puhább anyagú környezetükből. A feltűnő sziklacsoporthoz számos néphagyomány fűződik. Az egyik babonás néphit azt tartja, hogy „*hajdanában a boszorkányokat itt égették el*” – a nagynyelvű asszonyoknak még most is azt mondják, hogy „*a Bába-kőhöz kell kivinni*” (PÁSZTOR J. 1929). A másik szerint „*az öreg Mátra szelleme kergette a vasorrú bábát, akit nem tudott utólérni és mérgeiben utána dobta ezt a nagy darab követ*” (PÁSZTOR J. 1929). A harmadik hagyomány Szent István korát, a kereszténység felvételét példázza: „*A gyöngyösi határnak a solymosi és benei határokkal összeshögellő részén magában álló kőbálványok vannak, melyeknek idekerültét a hagyomány, mely már azon időkre nem emlékszik, midőn ezek az istenség képmásaitil tiszteltettek – a gonosz szellemnek tulajdonítja. Az ördög a gyöngyösi egyházat, tartja a népmonda, akarván összetörni, fegyverezte föl magát a Mátrában ez őri szikladarabokkal, de tovább nem vihette. Leejtén tört darabokra. ... Az ősvallás szent helye volt a Bábakő .... Maguk a bábakövek emberi alakjukat régen elveszíthették. Talán még az első magyar kereszténység korában vétetett fejök.*” (KANDRA K. 1890). A „bába-kői boszorkány”, Piros Kati –, aki a farkasmályi erdőszőke leánya volt – tragikus törté-

1. kép. A síroki Bálvány-kövek (Baráz Cs.)

2. kép. A gyöngyössolyosi Bába-kő (Baráz Cs.)

netét LIPTÁK G. (1974) dolgozta fel Sárkányfészek című munkájában.

A hagyomány által szentesített geomorfológiai alakzatok sajátos csoportját alkotják az ún. *lányomos sziklák, pata- vagy patkányomos kövek*, „*óriáslépések*”. A jobbra természetes alakulású üreges, lyukas felületű kőzetkibukkanások mélyedéseinek keletkezését vagy mitikus, népmesesi lényekhez (óriás, ördög, sárkány), vagy jeles személyiségekhez (Jézus, Szent László, Rákóczi Ferenc vagy egy betyár), illetve azok lovához, szamarához köti a helyi hagyomány (HÓKE L. 1867/a és b, HÁLA J. 1995).

A Mátrában egy lányomos követ ismerünk. Az Ágasvár északnyugati oldalában, a Mézeskút fölött található a „*török lábnyom*”. A vulkanikus kőzet felszínén látható két lábnyom alakú, párhuzamos mélyedés a hagyomány szerint egy hajdanán ezen az őrhelyen strázsáló katona lába nyomát őrzi. (3. kép)

A hagyomány által szentesített geomorfológiai alakzatok egyike a Parád határában lévő *Gabi halála*. A pleisztocén jégkorszakban keletkezett, kifagyásos eredetű, meredek, sziklás, kötörmelék-hegyoldal nevének eredetéről azt tartják, hogy „*kocsival, lóval beesett egy Gábor nevű*” (PELLE B. 1970. 142).

VÖLGYEK, SZAKADÉKOK

A hegyekhez, sziklaalakzatokhoz képest általában – és különösen a Mátra esetében – kevesebb a negatív földfelszíni formához kapcsolódó „regélő helyek” száma. A pásztói (hasznosi) határban mélyülő *Ördög-árok* nevű völgy (az Ördög-kő közelében) sorolható ebbe a típusba.

3. kép. A „török lábnyomos” szikla az Ágasvár alatt (Baráz Cs.)

BARLANGOK

Majdnem mindegyik ismertebb barlanghoz fűződik helyi hagyomány. Leggyakoribbak a betyárokkal, bujdosókkal, remetékkel kapcsolatos történetek, és gyakran jelenik meg az „elrejtett kincs” motívuma. Habár a vulkáni kőzetekből felépülő Mátra nem bővelkedik barlangokban, itt is előfordul természetes eredetű üregekhez kötődő hagyomány.

A hegység leghosszabb (370 m) és legismertebb barlangja a *Csörgő-lyuk*, amelynek különlegességét az adja, hogy riodácittufában alakult ki. A hagyomány szerint a hosszú, szűk folyosókat a közeli Ágasvár titkos pincéjeként hozták létre, a járatok kincseket rejtnek. Fennmaradt olyan hagyomány is, miszerint Vidróczki Márton, a hírhedt mátrai betyár a barlang forrásánál itatta lovát és a barlangi tóra még csónakot is készítettett. Az 1900-as évek elején egy Némethi Kálmán nevű remete élt a barlangban (MANGA M. 1990). Az ESZTERHÁS I. vezetésével zajló kutatások tisztázták a barlangi Vidróczki-forrás és a felszíni Vándorforrás összefüggését.

A hegység másik „kincsrejtő barlangja” a Mát-rakeresztes közelében, andezit kőzetben nyíló *Vidróczki (Zsivány)-barlang*. (4. kép) A lábából felszabaduló gőzök, gázok által létrehozott hőlyagüreg a felszíni lepusztulás során bukkant elő a Malom-patak és az Ülés-patak közötti hegyhát oldalában (ESZTERHÁS I. 2006). A hosszúkás, lekerékített falú üreg hossza mindössze 5,1 méter, átlagmagassága 1,1 méter. A néphagyomány szerint Vidróczki Mártonnak volt a menedékhelye, kincseskamrája.

4. kép. Vidróczki (Zsivány)-barlang (Baráz Cs.)

FORRÁSOK

A forrásokhoz – összefüggésben azok használati értékével – igen gyakran kapcsolódik hagyomány, monda, irracionális, vallásos tapasztalás (látomás, jelenés, csodás gyógyulás hite). „*Noha úgy szól Szent László király törvénye, hogy aki pogányok módjára kútaknál, forrásoknál mutat be áldozatot, ökörrrel váltsa meg vétségét, mégsem halt ki a magyarokból a források, kútak tisztelete és azt a két dolgot vegyest is nevezgeti*” – írja HANUSZ I. (1894) a magyarság források iránti tiszteletéről.

A forrásokhoz kapcsolódó gyakori motívum a csodás vízfakasztás. A *Szent László által fakasztott források* közül a Mátraerdő területén az egyik legismertebb a mátraházi *Szent László-forrás* (réggi nevén: *Három-forrás, Három-forrás*), melyből a Szár-patak, ma Bene-patak ered. A Mátraerdőt életre keltő Szent László csodatételét, a forrás fakasztását KANDRA K. (1890) és SOÓS E. (1912) ismerteti KOVÁCS I. elbeszélése (Népújság 1874) alapján. Központi elhelyezkedésének köszönhetően ez volt a hegység első turisztikai céllal foglalt forrása – az első mátrai turistáit egyik végpontján az 1890-es években foglalták.

A tári Csevice-völgy egyik forrásához – és a felette emelkedő bizarr formájú sziklához – Aba Sámuel emlékét őrző hagyomány fűződik. (5. kép) A völgyben fakadó források vize szén-dioxidban és oldott ásványi anyagokban (nátrium, kalcium, kálium, magnézium stb.) gazdag. A szén-dioxid a mélyben, nagy hőmérsékleten és nyomáson bekövetkező közetbomlásból származik, és mélyre ható törésvonalak mentén tör a felszínre, ahol elnyelődik a patakából származó vízben. A Felső-csevice feletti hegysziklaformák érdekes sziklaformák emelkednek. A réteges felépítésű sziklák alsó részét durvatörmelések piroklasztit, robbanásos jellegű vulkáni kitörések közötté vált terméke alkotja, amelyre andezit lávaközet települt. A két kőzet érintkezése mentén a forró láva hatására a piroklasztit „megsült”, amit egy vöröses színű sáv szemléletesen jelez. A lávatarakó felszabdálódásával a külső erők, elsősorban a víz és a fagy hatására sziklafalak, kőtornyok preparálódtak ki környezetükből. A hegyszikla mentén gömb formájú sziklákkal találkozhatunk, amelyeket sokfelé – találoán – „szemeskő”-nek neveznek. A kemény kőzetmagok a mélybe gömbhéjas frontok mentén behatoló mállás hatására keletkeztek, így külső kergük hagyományosan válik le. A bizarr formájú, „szemeskőves” sziklákat Aba-kőnek nevezik a helybeliek, míg a sziklák alatt fakadó Felső-csevice „*Aba király könnyeforrásának*” tartja a néphagyomány (KANDRA K. 1891). (6. kép)

A „*csodakutakat*” gyógyító hatásuk és az ott megtörtént csodás események (gyógyulások, jelenések, látomások) miatt tartották nagy tiszteletben. Erre jó példa a *fallóskúti Szent-kút*. Ezek a csodatévő források, „szentkútak” gyakran válnak

5. kép. Különleges alakú vulkáni formák a Felső-csevice fölötti hegytetőn (Kiss G.)

6. kép. A Felső-csevice (Kiss G.)

búcsújáró helyekké, mint azt Fallóskút példája is mutatja (*részletesen lásd később*).

A *szurdokpüspöki Szent kereszt-kút*-ról azt tartja a helyi hagyomány, hogy itt Szűz Mária is megjelent, de szentségét veszítette, amikor egy asszony belemosta gyermeke pelenkáját. Ekkor Szűz Mária elhagyta a helyet, innen ment Mátraverebély-Szentkútra. (BAKÓ F. 1997. 132.)

EMBER ÁLTAL FORMÁLT TERMÉSZETES KÉPZŐDMÉNYEK

EMBER ÁLTAL MEGFARAGOTT TERMÉSZETES SZIKLAALKAZATOK, KÖVEK

Az ember által megfaragott természetes sziklaalakzatok egyik különleges előfordulása a *siroki Törökasztal*. (7. kép) A dácittufa szikla csúcsát lefaragták, a vízszintesre kialakított felületbe pedig kisebb-nagyobb medencéket, tál alakú mélyedéseket, csatornákat, lyukakat véstek. Ezek rendeltetésére a „pogány” áldozati szertartások adnak magyarázatot. Az áldozatok közben a leölt állatok belsősegeit jóslás céljából a táltosok (bélnézők, oltáron nézők) felboncolták, a sziklák tetején lévő, csatornával ellátott, kőbe vájt mélyedésekben, üstökben megvizsgálták. A Törökasztal csúcsába faragott lyukakra, tálszerű mélyedésekre, lefolyókkal kiképzett köüstjére tekintve mintegy megelevenednek a régmúlt idők kultikus szertartásai.

A Mátra-bérc egyik andezitsziklájának (Számár-kő) tetejébe vésett felirat olvasható: „NEWTON HITÉTŐL MENTSÉN MEG AZ ISTEN.” (8. kép) A felirat készítőjét és a készítés idejét nem ismerjük, talán a két világháború közt faragták kőbe a feliratot. A tradicionalista világnézetet tükröző sziklavéset a Számár-kőt a Kárpát-medence „frott köveinek” egyikévé avatja.

SZÁLKÖZETBE MÉLYÍTETT, KÖZETBE FARAGOTT – NEM GAZDASÁGI RENDELTETÉSŰ – SZIKLAHELYISÉGEK

A jól faragható kőzetekbe sok helyen mélyítettek a mindennapi élettel kapcsolatos sziklahelyiségeket („barlanglakásokat”, hodályokat, pincéket stb.), valamint szakrális rendeltetésű üregeket (remetelakokat, kürtös „barlangokat” stb.).

A Mátrában az ilyen sziklahelyiségeknek egyik szép példája a Szurdokpüspöki határában, az Isten-fa-tető oldalában – a Szent kereszt-kút (lásd fentebb) mellett – meghúzóódó *Remete-lyuk (Remete-barlang)*. A kemény vulkáni kőzetbe faragott, kocka formájú üreg az egri egyházmegyei plébániák ismertetésében is szerepel: „*A helyiség keleti határán, az elpusztult régi templom közelében egy kősziklába vágott remetelak is volt, a Szentkereszt remeteség, mellette kápolna, melynek építménye ebben az időben (1746-ban) jó, de belső felszerelése nincs*”. A kápolnát akkoriban Szokoll Simon nevű remete gondozta, aki a ferences harmadrend tagja volt (Soós I. 1985; Bakó F. 1997).

A mátraházi *Remete-barlang* természetes képződmény. „*A Mátra ezen remetéje Valgatha cseh vezér lett volna*” – írja KANDRA K. (1890), régi kalendáriumokból, családi naptárakból szerezzve értesülését a Mátrában élő vak remetéről –, aki hajdanán híres huszita rablóvezér volt, és akit Dezső vitéz vakított meg, megbosszulva, hogy Valgatha elrabolta jegyesét.

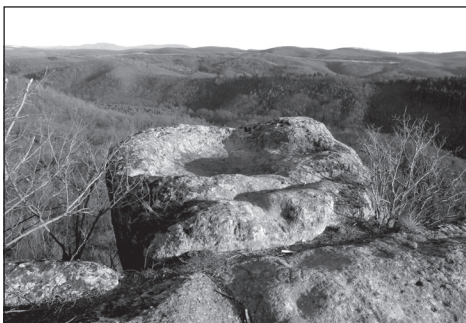
Az Abasár központjában lévő Bolt-tető dombján egy sírkamrát, sírűreget (?) rejtő, kiterjedt pincerendszer található. „*A hagyomány Aba Sámuel sírjának a ma borpincének szolgáló földalatti folyosót tartja, de Kandra Kabos szerint csak ideiglenes sírhelye lehetett a Tisza mellett*

meggyilkolt királynak, kinek tetemét az általa alapított szerzet tagjai titokban hozták haza, s a kőpincében dugták el. Br. Haller Samu tábornok 1773-ban latin feliratos márványtáblát helyeztetett, melyen barokkos elmésséggel azon töprengett, hogy a sors szeszélyéből hogyan lett a királyi sírboltból pince.” (BARCZA I. – VIGYÁZÓ J. 1930). A Bolt-tetőn az Aba nemzetség udvarháza állhatott körtemplommal, míg a bencés monostor Abasártól északra a Péter-mányon (Peter-málon) lehetett. BAKÓ F. vette számba az Abasár belterületén és a település határában lévő pincéket, sziklahelyiségeket. Hivatkozik egy népi tájékoztatásra is, amely szerint „*az abasári határában van egy kör alakú, földalatti terem, amiből járatok vezetnek a felszínre.*” (BAKÓ F. 1997).

RÉGMŰLTBELI GAZDASÁGI HASZNOSÍTÁS ÁLTAL LÉTREHOZOTT BÁNYAHELYEK („ÖBÁNYÁK”), EGYÉB GAZDASÁGI CÉLÚ OBJEKTUMOK, VALAMINT A HOZZÁJUK KAPCSOLÓDÓ KÖVEK

Habár ez a típuscsoport az ember gazdasági tevékenységével áll kapcsolatban, így – az előzőektől eltérően – a profán kategóriába tartozik, ezek a helyek egy-egy táj kulturális örökségének fontos részét képezhetik.

Vannak olyan jelenségek, amelyekről adatok hiányában nehéz eldönteni, hogy hajdanán gazdasági vagy kultikus, vallásos rendeltetésűek voltak. A gyöngyössolymosi Csák-kőn lévő kőzetbe faragott sziklahelyiségekről, fülkékről és egyéb kőfaragási nyomokról PÁSZTOR J. a következőket írja: „*A Kishegynek délnyugati, kopár, sziklás részét hívják Csák-kőnek, aminek a riolit sziklafalában vakablakok is vannak bevágvá. A tetején pedig emlékkövek emelkednek, azok a pogányvallás maradványai, mint a siroki kőbálványok. Továbbá két barlang is van rajta, amelyek védelmi és lakóhelyül szolgáltak az őskorban. Ezen ősi várendszernek őrhelyei voltak a vakablakok és bálványkövek, amiket tűzjelzésre használtak fel. Ezt mondja a historikus. Ellenben a geológus egészen más reális szemmel nézi a Csák-követ. A hegy tetején szállban álló magányos sziklák látatornyok,*

7. kép. A Törökasztal (Baráz Cs.)

8. kép. Vésett felirat a Mátra-bércen (Baráz Cs.)

vagyis a vulkanikus képződmények különleges alakulatai. Keménységénél és szerkezeténél fogva igen alkalmas malomkönek. Már régi idő óta ismerik ezt a tulajdonságát és bányásszák is. Ilyen abbahagyott bányáknak a szádallói azok a nyílások, melyek a Csákkőn egy emelet magasságában mostanáig ott tátonganak. Nem tudjuk melyiknek van igaza. Talán a maga szempontjából mind a kettőnek, mert az egyik állítás a másikat nem zárja ki.” (PÁSZTOR J. 1929. 212–213.)

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGŰ MESTERSÉGES FELTÁRÁSOK

A földtani képződmények, felszínformák egyes előfordulásai kiemelkedő szerepet játszottak a földtudományok fejlődésében. Legjobb példát azok a helyek adják, ahonnan valamely képződményt először írtak le. Habár ez a típuscsoport is a profán kategóriába tartozik, ezek a helyek is a táji örökség fontos részét képezik, mintegy átmenetként a természeti és kulturális örökség között.

Ebbe a csoportba tartozik a Mátra egyik különleges földtudományi képződménye a *Hórákó*, amely már a XVIII. században felkeltette a kutatók érdeklődését. A mintegy 15 méter mély, szakadékszerű mélyedésről elsőként Johann Ehrenreich Fichtel, magyarországi születésű mineralógus közölt tanulmányt a Berlieni Természettudósok Társaságának Memoárjában (RÓZSA P. – TAR K. in: RÓZSA P. 1999). Az állítólagos „krátert” 1793-ban, magyarországi útja során Robert Towson angol geológus is felkereste, s június 11-én még „jeget” talált az alján. A mély katlanban ugyanis a hűvös mikroklímának köszönhetően a hó sokáig megmarad. Az olvadást követően leszívargó víz nagy része feltehetően a Kalló-völgyben fakadó Gyökéres-forrásban jut ismét felszínre.

ARCHAIKUS KŐÉPÍTMÉNYEK

A Mátrában sok helyen néha több kilométer hosszú köztöltések találhatók. Avar sáncoknak éppúgy tartották ezeket a rejtélyes kőkerítéseket, mint középkori határvonalaknak, őskori utaknak, „tündérsövényeknek”.

Az egyik ilyen kő-sáncot, amely a gyöngyössolymosi Kis-hegy bronzkori erődítését köti össze a hasonló korú eremény-tetői sáncvarral, *Ördög-tornya dülésének* nevezik (BARTALOS GY. 1910/a). A képződményről BARTALOS GY. (1910/a 117–119.) így ír: „*Elámultam e kővonal látásán, mely csakugyan olyanak látszott, mintha egy ledőlt torony törmeléke lenne. A kövek nem voltak nagyméretűek. A súlyosabbak mélyen a földre süllyedtek. Több kővön a tűz forrasztó hatása is látszott*”. Valóban, a gyöngyössolymosi Kis-hegyen és az Eremény-tetőn található két késő bronzkori várat egy több száz méteren át követhető, kőből készült

sánc köti össze. A töltés kora és rendeltetése ismeretlen, és az is kérdéses, hogy erődítés céljára épült volna (DÉNES J. – NOVÁKI GY. 1995).

A Mátra gerincén vezet *Szent István útja* – a legenda szerint Szent István hosszabb ideig lakott az Ágasvár csúcsán épült várban, ahonnan mindennap elzarándokolt a tarnaszentmáriai templomba. A hosszú idő alatt nyomdokaiban egy soha el nem tűnő keskeny gyalogút keletkezett (BARTALOS GY. 1910/a).

NEVÜK ALAPJÁN SZENTESÍTETT SZIKLAALAKZATOK, HELYEK

Vannak olyan jeles kövek, amelyek csupán a nevük alapján tekinthetők mágius-kultikus helynek. Egy részük élő (recens) helynév (pl. *Ördög-tornyok*, *Bába-kövek*, *Ledény-kövek*), másik részük az írott forrásokban, helyi hagyományokban felbukkanó, régi tudósításokban, térképeken szereplő, de mára elpusztult vagy még meg nem talált helyekre utaló adat (pl. a *bálványkövek* már középkori oklevelekben, határmegállapító okmányokban – mint határjelek – sűrűn előfordulnak: *Kwbaluan*, *baluan*, *Baluankuwe*, *Balwankew* stb., latinul *statua lapidea*, *idolum lapideum* stb.).

A vallásos, kultikus helyeknek hazárevetető rétegük van. Az egyik, a látens, azaz elfelejtett értelmű nevek csoportja. Ezek közé tartoznak például a Tarna és a Darnó (tar, dar gyökkel rendelkező földrajzi nevek), a Sár-hegy és a Szár-hegy (sár, szár gyökökkel rendelkező nevek), a Ság-hegy, a Somlyó és a Dobogó helynevek. Ez utóbbira az alábbiakban hozunk példát. A másik réteget a kereszténység előtti vallásos emlékezet őrizte meg. A harmadik, utolsó réteget pedig az egyház- és kultusztörténeti szókincsből képzett földrajzi nevek alkotják. E két utolsó csoportra néhány példa a Mátraerdő területéről: *Aldozó-rét*, -kút, -patak, -vár; *Bába-kő*, -szék, -hegy, -völgy; *Bálvány*; *Barát-bérc*, -hegy, -lába, -rét, -völgy, -forrás; *Imó-kő*, -bérc, -patak, -völgy; *Ördög-gát*, gödre, -kő, -laposa, -lába, -oldal, -völgy *Szentlélek*, -lába, -tető stb.

A Mátraerdőben számos olyan pálos rendház, kolostorrom található, amely közelében a Dobogó földrajzi nevet is megtaláljuk (pl. Szarvaskő, Diósgyőr, Márianosztra, Gönc, Sátoraljaújhely, Tokaj; BARÁZ CS. – KISS G. 2007). Az összefüggés, kapcsolat nyilvánvaló – bár az okát illetően csak feltevéseink vannak, amelyek a spirituális és a metafizika mezejére visznek (BARÁZ CS. 2002/b). A Mátrában is van egy pálos kolostor – Dobogó helynév páros: a XVI. századig fennállt pálos konvent klastromát egyesek a ma is álló mátrafüredi kápolna mellett valószínűsítik, az ott magasodó *Dobogó* nevű hegy tövében. A pálos kolostor a Kis-patak völgyében, a *Dobogó-hegy* alatt bújjik meg.

ESSZENCIÁLIS JELES HELYEK

A fent említett típusok előfordulása nem egyenletes a tájban. Vannak olyan tájegységek, földrajzi helyek, ahol a mondavilág, a szakralizáló hagyománykincs sajátos sűrűsödést mutat. Ezeket nevezzük *esszenciális jeles helyeknek*, melyek hatása általában túlmutat a helyi hagyománykincset megteremtő közösség életterén. A gazdag hagyományt őrző és több néphagyomány, valamint látomás, Mária-jelenés, csodás esemény és gyógyulás szentesítette földrajzi helyek zarándokhelyekké, búcsújáró helyekké válnak (BÁLINT S. – BARNA G. 1994).

A nevezetes, nagy tömegeket vonzó búcsújáró helyek, kegyhelyek köré az idő múlásával ún. *szenstégi táj* szerveződött. Az esszenciális helyeket övező szenstégi táj olyan terület, ahonnan a búcsújárók, zarándokok rendszeresen látogatják a búcsújáró helyet, és amelynek határáig a kegyhely szellemi ereje, spirituális hatása kisugárzik. A szenstégi tájban élés, a kegyhelyhez tartozás a régiségben egyfajta közösségi tudatot alakított ki (HOPPÁL M. 1990).

A Mátra (egyáltalán Palócföld) szakrális fókuszának a hegységen kívül, a Zagyva túldoldalán található *Mátraverebély-Szentkút* tekinthető. Palócföld leglátogatottabb Mária-kegyhelyén a népi hagyomány szerint 1091-ben vagy 1092-ben fakadt Szentkút forrása László király ugratása nyomán – lovának patkónyomából vagy kardjának csapásától. A forrásnál azonban a Szűzanya is megjelent, karján a kis Jézussal, s ettől kezdve a forrás vize által történő csodás gyógyulások hosszú sorozata kezdődik. Az első testi gyógyulás pontos ideje nem állapítható meg, talán László király elhunyt (1095) és szentté avatása (1192) között történt. Ennek hagyományát Lukovics Márton kisterenyei plébános 1714-ben rögzítette írásban. Egy másik elbeszélés szerint, amikor a néma pásztorfiú megszemlázott és vizet keresett, a fák lombjai között megjelent neki a Boldogságos Szűzanya és egy lópatkó alakú mélyedésre mutatott. A fiú ivott a forrásvízből, minek következtében megjött a hangja. Örömmel mesélte el apjának a látomást, aki alig akart hinni a fiúleinek. Az apa a kis forrást nagyobbra kezdte ásni, mélyíteni, s így keletkezett a mai Szentkút.

A területet birtokló palóc kismemesi család, az Abáktól származó Vereb familia a szentkúti zarándokok sokasága miatt építtette Verebély községben az első kegytemplomot. Az építkezés idejét 1210-re helyezik egy 1331-es oklevél birtokperes leírása alapján. Egyébként Vereb (Egyházavereb, ma Mátraverebély) az 1220-as évektől szerepel oklevelekben, templomának az apostoli Szentszéktől már 1258-ban (!) búcsúkiáltása volt. 1331-ben Vereb községben már pap is volt, s a templomba özönlő zarándokok az erdőben lévő szent kutat is felkeresték. A verebélyi és szentkúti kegyhely fénykora a 14–15. század fordulóján volt. Vereb

Péter 1370 körül kolostort is létesített (a templom mellett, a mai temető helyén), ahová fehér ruhás szerzeteseket – minden bizonnyal pálosokat – telepített. IX. Bonifác pápa 1400. november 9-én kelt oklevelében Nagyboldogasszony ünnepével kapcsolatban tizenkét gyóntatópap alkalmazását engedélyezte a verebi plébánosnak, és azt a búcsút engedélyezte, amelyet az Assisiben lévő Porcinkula és az Assisiben álló Szent Szűz templomában lehetett elnyerni.

Gyöngyösről – egyáltalán Palócföld keleti részéről, a Bükk és a Mátra előterében lévő településekről – a „keresztalják” a Mátrán keresztül jutottak el Szentkútra. A búcsúsok útját számos helyen feszület jelöli meg: Gyöngyösoroszi fölött a Bánya-dombon (Csobolyós kereszt vagy Úrangyalás kereszt), a Zsibrik-völgyben (Csurgó-kút) vagy a Keresztési-nyeregben, ahonnan a Kövecses-patak völgyében lévő Alsóhutára (ma Mátrakeresztés), onnan Hasznosra ereszkedtek le a búcsúsok. Az erődített tári templom kertjében lévő feszületnél is megálltak egy imádságra, majd onnan a mátraverebélyi templom érintésével Szentkútra érkezték.

Hazánk legfiatalabb búcsújáró helye *Hasznos-Fallóskút*, Rokonlátogató Szűzanya kegyhelye. A hasznosi Sánta Lászlóné Csépe Klárának 1947. július 2-án látomása volt, kétszer is megjelent neki a Szűzanya. Az esti jelenésben *Mária* egy tájat mutatott neki, s egy forrás megkeresésére, gondozására szólította fel. Néhány nappal később, hosszas kutatás után, férjével megtalálták a jelzett helyet. Klára asszony a lelki ösztönzések nyomán egy embernagyságú szobrot készíttetett a Rokonlátogató Szűzanyáról, majd újabb *Mária*-jelenések egy kápolna építésére készítették, melyben elhelyezték a szobrot. Az újabb és újabb *Mária*-jelenések, látomások és a forrás vizétől történt gyógyulások hatására a búcsújárások Klára asszony elhunyt (1985. december 9.) után is folytatódnak. A hatóságok és az egyház által is sokáig tiltott szent helynek búcsúkiáltásai nincsenek. A búcsújárók a *Mária*-ünnepeken jönnek, a legfőbb zarándoklatot Sarlós Boldogasszonykor (július 2-án) tartják.

Érdeemes még megemlíteni két búcsújáró helyet, amelyek ugyan nem tekinthetők esszenciális jeles helyeknek, de a Mátra szakralitásának fontos helyszínei. Az egyik a 14. században Gyöngyösön megtelepedett ferencesek gótikus temploma és kolostora, melyet a török időkben benne őrzött *Fájdalmas Szűzanya-szobor* tett búcsújáró helyül. Fő búcsúja a templom titulusünnepén, *Sarlós Boldogasszony* napján (július 2-án) van. Nagyobb zarándokszereget a *Fájdalmas Szűzanya* ünnepén (szeptember 15-én) érzékel. A másik jeles hely a Mátrafüred (Benepusztá, Benevárjalja) mellett, a Kallók völgyében található benei *Mária-szobor* (Máriácska). A hagyomány szerint Kossa József gyöngyösi adótszít családja állíttatta hálából

1903-ban apjuk felgyógyulásáért. Az ún. lourdes-i barlangban lévő fogadalmi szobor és környéke hamarosan kedvelt búcsújáró hely lett.

A MONDAVILÁG SŰRŰSÖDÉSI MOTÍVUMAI

Egy-egy táj mondavilága gyakran sűrűsödik *történelmi személyek* körül (MAGYAR Z. 2006). A Kárpát-medencében a dominánsan jelen lévő, népszerű mondahősök Attila hun nagykirály, Szent István, Szent László, IV. Béla és Mátyás király (MAGYAR Z. 2000/b, 2006). Az egyes földrajzi középtájak, néprajzi régiók között azonban különbségek is mutatkoznak, így a Mátraerdő területén is.

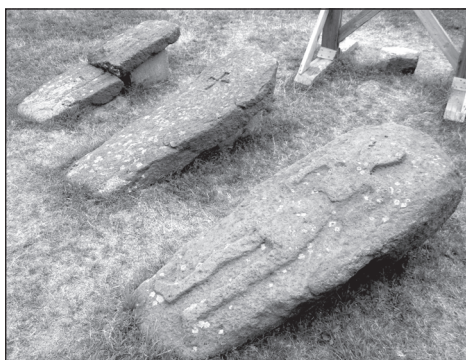
Palócföldön Attila hun nagykirállyal indul a történelmi személyekhez fűződő földrajzi hagyományok alaprétége, majd kiegészül Aba Sámuellel, és folytatódik Árpád-házi királyainkkal.

Számtalanszor felvetődött a kérdés: vajon hol lehet *Attila* (Atilla, Atyl, Etele), az utolsó hun nagykirály sírja? Attila sírjáért a Kárpát-medence valamennyi vidéke, az ország számtalan helysége verseng, illetve versengett valaha. A tudományos kutatás a temetés körül sorjázó kérdésekre eddig nem adott megnyugtató választ. A Mátra területén is találunk egy földrajzi helyet, melyet Attila személye szentesít: ez a *sajlai Nagy-halom* (BARÁZ Cs. 2001, 2002/d).

Aba Sámuel magyar király (+1044) a vidék szülötte, a helyi hagyománykincs jelentős alakja. A Mátraerdő vidékén letelepedő három „kumán” (kun) törzset az *Aba*, a *Bors* (Borsu) és az *Őrsur* (Vrsuuru) nemzetség vezette. E tájék Eger-pataktól nyugatra eső részén az Abáknak jutott nagy földadomány: Anonymus szerint Árpád fejedelem e nemzetség őseinek, Ednek és Edumennek ajándékozta e területet. *Aba Sámuel* köré számos legenda szerveződik: mint például a *tari Aba-kő* és *csevice* regéje (KANDRA K. 1891, 1897).

Az Abák kishánai várának különlegessége a régészeti feltárás során másodlagos helyről előkerült három, 175 cm magas faragott kőlap (sír-kő?), melyek közül kettőn emberábrázolás, a harmadikon befaragott görögkereszt látható. (9. kép) Az ásató régész feltételezése szerint a kőlapok a román kori temetőhöz vagy a rotundához tartozhattak. Az emberalakos ábrázolásmód – mint azt a kutatók hangsúlyozzák – analógia nélküli, a kor keresztény plasztikai anyagába nem illeszthető be. Az emberalakos kövek térben és időben nem is oly távoli párhuzamai Mostar közelében Stolac vára alatt található katar-bogumil sírmező figurális díszítésű sírkövei és szarkofágra emlékeztető kőtömbjei.

Aba Sámuel uralkodásával kapcsolatban az igen elterjedt felfogást Kristó Gyula foglalta össze, miszerint a király „szabad teret engedett a pogánysághoz húzó erőknél, s környezetében

9. kép. A kishánai kömlelékek (Baráz Cs.)

megegyesült a Balkánról származó bogumil eretnokség. Gellért püspök terjedelmes teológiai munkájában bizonyára Aba Sámuelre gondolt, amikor azzal vádolt egy meg nem nevezett magyar királyt, hogy alatta teret veszített a keresztény egyház, a püspököket mellőzték, a papokat nem engedték szólni”. Gellért püspök *Deliberatio* (Elmélekedés) című munkájában *Aba Sámuel* híveit többször is manicheusoknak nevezi. Mint tudjuk, *Aba Sámuel* uralkodása kezdetén Péter törvényeit megsemmisítette, Péter párhíveit megölette. A krónikák szerint: „Úgy vélekedett, hogy az uraknak minden közös a szolgálkkal... Megvetette ugyanis az ország nemeseit, és mindig a paraszttal meg nemtelennel tartott”. Mivel a szabad jogállású magyarok rétegeire támaszkodott, ezért érte Gellért püspök, valamint a későbbi történettudomány képviselői részéről az a vád, hogy uralkodása idején megerősödött a pogányság és terjedt az eretnokség. Ennek ellentmond, hogy az Abák a 11. században számos templomot és monostort alapítanak – *Sámuel* kettőt is: a Tarna völgyében, Feldebrőn és (Aba)Sáron. Az is tény, hogy a hírhedten erkölcsstelen életmódot folytató IX. Benedek pápa – III. Henrik császár utasítására (1042-ben) – kiátkozta a megproppant nemzeti függetlenséget visszaállító *Aba* királyt és szent háborúra szólított fel a magyar nép ellen. A magyar nép azonban tisztelte és szerette *Aba Sámuel*t, akit bátran nevezhetünk nemzeti királynak. Kunpalóc népe jó emlékezetében őrizte meg, *szenként* tisztelve őt. „Néhány év múlva, mikor testét sírjából kiásták, szemfedelét és ruháit sértetlenül találták, sebhelyei begyógyultak” – tudósítanak a krónikák. Ez akkor történt, amikor ideiglenes sírjából – talán éppen a feldebrői memoriális bazilika sírkamrájából vagy az *abasári Bolt-tető sziklahelyiségéből* – kihantolták és átszállították az általa alapított monostorba, Sarusba (Abasár), ahol fényes külsőségek közepette újratemették.

A legtöbb *Szt. Lászlóhoz* kötődő hagyományt Abaúj-Tornában (pl. Szádelői-völgy, Debrőd, Szepsi), Nógrádban (pl. Mátraverebély-Szentkút,

Karancs) és a Mátrában (pl. Szent László-forrás) találkozhatunk.

A *történelmi események* körül is gyakran megfigyelhető sűrűsödés (MAGYAR Z. 2006). A Kárpát-medencében – de a Mátraerdő területén, a Palócföldön is – ilyen például *Szent László ütközete a kunokkal* (*Szent László-forrás*).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakó Ferenc (1997): Kőbe vajt építmények a Mátra környékén. Mátrai Tanulmányok 1997. pp. 105–108.
- Bálint Sándor – Barna Gábor (1994): Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest.
- Baráz Csaba (1997): Bartalos Gyula (1839–1923) régészeti-történeti kutatásai. Agria. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXIII. 177–249.
- Baráz Csaba (2000): Törökasztal – oltárkö a Tarna völgyében. In: Buka László (szerk.): Élő táj. Válogatott írások természetről, térről, teremtésről. Debrecen. pp. 266–274.
- Baráz Csaba (2001): Ütközet a Tarna völgyében. A hun honfoglalástörténet krónikáink tükrében. Turán (XXXI., új IV. évfolyam) 4. sz. pp. 5–14.
- Baráz Csaba (2002/a): A Pogányoltáron. Szerkesztői bevezetés gyanánt. In: Baráz Csaba (szerk.): A Bükk Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger. pp. 9–11.
- Baráz Csaba (2002/b): Szent László, a pálosok és a Szakállas Farkas Palócföldön. In: Buka László – Gyarmathy István (szerk.): Élő táj II. Debrecen. pp. 47–61.
- Baráz Csaba (2002/c): Attila sírja és az őrzők. Csabai Pál táltos igaz története. Turán (XXXII., új V. évfolyam) 2. sz. pp. 103–111.
- Baráz Csaba – Kiss Gábor (2007): Az őrdögtoronyoktól a patkányomos kövekig. Jeles kövek, regélő helyek a Mátraerdő területén. Bükk Nemzeti Park Igazgatóság. Eger.
- Barcza Imre – Vigyázó János (Szerk.) (1930): A Mátra részletes kalauza. Budapest.
- Bartalos Gyula (1894): Régészet. Egri Híradó 2–61. számok.
- Bartalos Gyula (1901): Szíves válasz Türk Frigyes tanárnak. Egri Híradó 1901. 37–46. számok.
- Bartalos Gyula (1910/a): Történeti kincsek a Mátrában. Gyöngyösi Kalendárium. pp. 114–125.
- Bartalos Gyula (1910/b): Magyarország önállóságának és függetlenségének kivívása 1074. és 1075-ben a Csörszárkok mint haditényezők felhasználása által. Eger.
- Bartalos Gyula (1917): Pro memoria. Bartalos Gyula dr. a kaptárkövekre és egyéb régészeti leletekre, különösen pedig a csörszárkokra és kőgaradokra vonatkozó terjedelmes tanulmányához. Kézirat EFL PBI.
- Dénes József – Nováki Gyula (1995): Őskori várak a Mátrában. Mátrai tanulmányok. Gyöngyös.
- Eszterhás István (2006): Bányaterenyé és Mátrakeresztes barlangjai. Nógrádi Értékekért III. évf. 2. füzet. Karancs–Medves Természetvédelmi Alapítvány. Salgótarján. pp. 3–9.
- Hála József (1995): Ásványok, kőzetek, hagyományok. Életmód és tradíció 7. Budapest.
- Hanusz István (1900): A magyar haza föld- és néprajzi jellemképekben. Kecskemét.
- Hanusz István (1894): Hazánk csodakútjai. Földrajzi Közlemények, XXII. 1–15.
- Herrmann Antal (1893): A hegyek kultusza Erdély népeinél. Kolozsvár.
- Hoppál Mihály (szerk.) (1990): Magyar néprajzi lexikon VII: Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest.
- Hőke Lajos (1867/a): Hont megye mythológiájából. Fővárosi Lapok. IV. 149. sz.
- Hőke Lajos (1867/b): Ösebernyomok és egyéb régiségek Hontmegyében. Pesti Napló. XVIII. 176. sz.
- Kandra Kabos (1890): Bene vára a Mátrában. Eger.
- Kandra Kabos (1891): Aba Samu király. Budapest.
- Kandra Kabos (1897): Magyar Mythologia. Eger.
- Kandra Kabos (1901): A síroki köemberek. In: Utas Zsigmond (szerk.): Heves megyei írók és írónok arcképes almanachja. Gyöngyös.
- Lipták Gábor (1974): Sárkányfészek. Regék, mondák, történetek Észak-Magyarországból. Budapest.
- Magyar Zoltán (2000/a): Rákóczi a néphagyományban. Osiris Kiadó. Budapest.
- Magyar Zoltán (2006): Népmondák Medvesalján. Lilium Aurum. Dunaszerdahely.
- Manga Mihály (1990): Csörgő-lyuk. Föld és Ég, 116–118.
- Pásztor József (1928): Hevesmegye várai. Gyöngyös.
- Pásztor József (szerk.) (1929): A Mátra. Történeti és természeti nevezetességek ismertetése. Budapest.
- Pásztor József (1930): Heves megye várai. (A Mátra útjelzésével.) H. n. [Gyöngyös].
- Pásztor József (1933): Heves megye várai. Gyöngyös.
- Pelle Béláné (közvetette) (1970): Heves megye földrajzi nevei. I. Az Egri járás. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Rózsa Péter (szerk.) (1999): Robert Townson magyarországi utazásai. Az 1997. szeptember 26-án Debrecenben tartott „Townson Emlékülés” előadásai. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Soós Elemér (1912): Bene. Gyöngyösi Kalendárium 44–52.
- Soós Imre (1985): Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest.
- Székely András (1960): A Mátra nyugati részének kialakulása és formakincse. Földrajzi Közlemények. 8/3. pp. 251–278.
- Vargha Tivadar (1914): Az ősi Mátra regevilága. Gyöngyösi Kalendárium, pp. 110–118.